

УДК 398:81'271.16]:82.091

DOI <https://doi.org/10.15407/mue2021.20.075>

КОВАЛЬ-ФУЧИЛО ІРИНА

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

KOVAL-FUCHYLO IRYNA

a Ph.D. in Philology, a senior research fellow of the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

Бібліографічний опис:

Коваль-Фучило, І. (2021) Фольклористичні студії усної історичних наративів. *Матеріали до української етнології*, 20 (23), 75–81.

Koval-Fuchylo, I. (2021) Folkloristic Studies of the Oral Historical Narratives. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 20 (23), 75–81.

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ СТУДІЇ УСНОІСТОРИЧНИХ НАРАТИВІВ

Анотація / Abstract

У статті проаналізовано фольклористичні підходи до дослідження усної історичних спогадів. Увага науковців із різних гуманітарних дисциплін до усної історії зумовлена її інформативним, естетичним, соціологічним потенціалом, а також прагненням повернути голос звичайній людині, зміною підходів до вивчення пам'яті та суб'єктивності. В умовах пострадянської дійсності важливим є відкриття замовчуваних, заборонених тем, своєрідна хоча б часткова реабілітація тих громадян, соціальних верств, які були покривджені тоталітарною епохою. Фольклористичний досвід важливий способами збору інформації, аналізом усної словесності про певну історичну подію, відстеженням комунікативних закономірностей, які впливають на всі усні свідчення, особливо на записані через певну часову дистанцію. Людям властиво вербалізувати свої роздуми, почуття, досвід за певними схемами, законами, нормами, канонами, панівними ідеями, які побутують у суспільстві в час запису. Крім цього, мовні закономірності й готові формули, шаблони формують канву спогаду. Виявити приклади типізації, уніфікації усної історичних наративів фольклористові допомагають знання про традиційні світоглядні установки й уявлення носіїв традиції, типові способи номінації, механізми відбору тематики. Добра обізнаність фольклористів із народними віруваннями дає змогу виявити зміни в народному світогляді під впливом різних факторів. Дослідники усного народного слова виявляють способи й механізми номінації, відбору тем, стратегії самопрезентації, виявляють узагальнені, фольклоризовані фрагменти.

Ключові слова: усна історія, фольклористичний досвід, узагальнення в усних спогадах, фольклоризація, номінація, концепти.

Folkloristic approaches to the study of oral historical memories are analyzed in the article. The attention of scholars from various humanities to oral history is caused by its informative, aesthetic, sociological potential, as well as the aspiration for the voice returning to a common person, change of approaches to the study of memory and subjectivity. In the post-Soviet reality, it is important to discover the silent, forbidden topics, a peculiar at least partial rehabilitation of those citizens, social strata who have been offended by the totalitarian epoch. Folkloristic experience is important in the ways of information gathering, analysis of folklore about a particular historical event, tracking communicative patterns that affect all oral evidences, especially recorded over some time distance.

People tend to verbalize their thoughts, feelings, experiences according to certain schemes, laws, norms, canons, dominant ideas that exist in society at the time of recording. In addition, linguistic patterns and ready-made, stereotyped formulas, patterns form a canvas of reminiscence. Knowledge of traditional world-views and ideas of the tradition bearers helps the folklorist to reveal typical ways of nomination, unification of oral historical narratives, mechanisms of subject selection. Good erudition of the scholars about folk beliefs makes it possible to identify changes in the folk world outlook under the influence of various factors. Researchers of the oral folk word find out the ways and mechanisms of nomination, selection of topics, strategies of self-presentation, detect generalized, folklorized fragments.

Keywords: oral history, folklore experience, generalization in oral memoirs, folklorization, nomination, concepts.

Увага фольклористів до усної історії не послаблюється. З'являються нові книжкові видання, наукові статті, відбуваються наукові зустрічі, присвячені усноісторичним оповідам. Так, у жовтні 2021 року у Львові відбулася Міжнародна наукова конференція «Національно-визвольна боротьба українців середини ХХ ст. в усноісторичній та фольклорній візіях», присвячена пам'яті фольклориста, дослідника українського національно-визвольного руху Є. Луня [11; 15], на якій доповідачі в широкому міждисциплінарному полі обговорили методи фіксації та дослідження усноісторичних наративів, поділилися досвідом відчитування імпліцитних та експліцитних смислів цих текстів, їхнього гуманітарного, історичного, культурного, ідейного потенціалу. Учені пояснюють увагу до усноісторичних оповідей, а також до інших документів особистого походження, так звані «Я» – документи, як автобіографії, щоденники, листи, дорожні нотатки, привітальні листівки, мемуари, різними причинами. Серед найважливіших – повернення голосу звичайній людині, зміна підходів до вивчення пам'яті та суб'єктивності [14], а в умовах пострадянської дійсності – відкриття замовчуваних, заборонених тем, своєрідна хоча б часткова реабілітація тих громадян, соціальних верств, які були покривджені тоталітарною епохою. Психологи зазначають, що промовлення, вербалізація власної історії допомагає людині залишити важкі спогади позаду, певною мірою позбутися цього тягаря, не носити його в собі. Водночас «мікроісторія біографічних розповідей повертає індивідам – чоловікам і жінкам – їх власний спосіб розуміння пережитого» [13, с. 44]. Тобто студії фольклористів мають важливе суспільно-історичне значення. Увага до

скривджених соціальних пластів означає певну їхню реабілітацію, оскільки раніше в контексті історичних подій для них не було місця.

Українська фольклористика може похвалитися глибокою студією, присвяченою фольклорному образу минулого століття. Мова йде про роботу професора, доктора філологічних наук, науковця, який присвятив усній народній творчості понад пів століття, Р. Кирчіва «ХХ ст. в українському фольклорі» [4]. Автор проаналізував фольклорну рецепцію доленосних суспільно-політичних подій, постатей діячів, думок, переживань і тогочасних настроїв; присвятив особливу увагу процесу політизації ідейного змісту фольклорного слова у зв'язку з різними етапами суспільного життя України в умовах тоталітарного режиму. Дослідник наголошує, що в українській традиції народне слово завжди було важливою зброєю проти поневолення: «Духовна опозиція українського народу до чужинського поневолення його землі, загарбницьких нападів і воєн упродовж багатьох століть знаходила свій вираз не тільки в перманентній фізичній боротьбі за волю і державну незалежність, але й у його Слові. Ця свободолюбна ідейна наснага українського фольклору відзначається широким змістовим діапазоном від утвердження особистісної волі, що не суперечить традиційним морально-етичним і релігійним засадам життя, до відстоювання права народу самому розпоряджатися своєю долею і на власне державне самовизначення» [4, с. 68]. У цьому контексті можна стверджувати, що творчість ув'язнених жінок ГУЛАГу, яка разом із релігійними практиками, проявами людяності, взаємодопомоги була ефективним способом виживання і протидії руйнівному впливові

режиму на в'язнів, допомагаючи жінкам зберігати основні соціальні ідентичності (людина, жінка, українка) [5, с. 155–159; 254–256], мала глибоке традиційне підґрунтя.

Фольклористичний досвід важливий і способами збору інформації й аналізом усної словесності про певну історичну подію – відстеженням комунікативних закономірностей, які впливають на всі усні свідчення, особливо на записані через певну часову дистанцію. Людям властиво вербалізувати свої роздуми, почуття, досвід за певними схемами, законами, нормами, канонами, панівними ідеями, які побутують у суспільстві в час запису. Крім цього, мовні закономірності й готові формули, шаблони формують канву спогаду. Ця, так би мовити, диктатура слова виявляється на різних рівнях тексту (ідейному, тематичному, номінативному, семантичному), й контексту (від світоглядних установок і суспільних стереотипів, які впливають і визначають основні ідеї ще не створеного спогаду, до ситуації запису, ролі записувача) і дає змогу дослідникові слова виявити основні закономірності, принципи, засади побудови спогаду.

Про змінність спогадів із тенденцією до певної уніфікації писав ще М. Левченко у статті «Оповідання селян за часи громадянської війни на Україні» [9], зазначаючи, що тексти ці треба «якнайшвидше, бо щодалі це буде важче робити й записи далі не матимуть такого правдивого характеру, як теперішні» [9, с. 68]. Левченко пише про наступну фольклоризацію таких свідчень: «Записи, зроблені пізніше (р. [19]25–[19]26-го), вже втрачають цей характер історичної документальності і наближаються до казки й легенди» [9, с. 68]. Подібних висновків дійшов дослідник народної оповідної традиції С. Мишанич. Він писав, що усні оповідання – це «такі оповіді чи розповіді про події із повсякденного життя, учасники чи очевидці яких з метою емоційного впливу на слухачів широко використовують засоби і прийоми, вироблені усною оповідною традицією; емоційна пам'ять оповідача орієнтована при цьому на суспільну значимість спогаду та на конкретну ситуацію, в якій відбувається бесіда, на інтереси слухачів» [10, с. 7]. С. Мишанич слушно підсумував,

що «усні спогади завжди перебували поряд із фольклорною прозою, відчували на собі вплив останньої та, із свого боку, впливали на неї всіма засобами, починаючи від оновлюваного щоденною побутовою практикою словника й завершуючи сюжетами та художніми засобами, розробленими усними спогадами» [10, с. 165]. Фольклорист виділив певні мовленнєві ситуації і пов'язані з ними різновиди усних оповідань, наголосив на важливості фактора ситуативності, тобто промовленні слова в певному усталеному взаємно знайомому колективі, зі схожими установками й цінностями.

Обов'язковою складовою зміни історичної інформації в оповідях є узагальнення, міфологізація персонажів: «Якщо запис зроблений від безпосередніх очевидців подій [...], в наративі (чи то усно-історичному, чи фольклорному) відображені реальні події та особи, наділені звичайними людськими рисами, що знаходять підтвердження в історичних документах. Однак чим більше віддаляються в часі імпліцитний оповідач і герой розповіді, під впливом традиційного світогляду та естетичних смаків фольклорного середовища, зазнають художньої трансформації в народній пам'яті в бік узагальнення, міфологізації, стають органічною частиною усної традиції даного регіону» [2, с. 64], причому «фольклоризація усноісторичного наративу відбувається не лише в процесі трансляції в часі, але й у просторі [...]. Чим більш віддалена територія від ареалу виникнення й активного функціонування фольклорних та усноісторичних наративів цієї тематики, тим більш віддалені вони від реальної історичної правди» [3, с. 44].

Для аналізу структурно-тематичних особливостей вторинних оповідей важлива узагальнююча підсумкова стаття Л. Іваннікової «Голодомор у с. Губча Хмельницької області: причини, наслідки, історична пам'ять» [1] як фіксаторки спогадів про цю трагічну подію в історії України. Студія присвячена усноісторичним наративам про Голодомор. Фольклористка тривалий час записувала спогади різних вікових категорій. Це дало змогу порівняти записані свідчення: «Перші записи були здійснені від респондентів, які пережили голод у зрілому віці [...]. Ці записи найбагатші за фактажем і найцін-

ніші з історичного погляду. Пізніші записи (2006–2009), зафіксовані від тих, хто пам'ятає голод як найперші дитячі враження. Ця категорія оповідачів звертала увагу більше на власний психологічний стан, на власну сім'ю, іноді торкалася пам'яттю близьких сусідів або окремих, вражаючих картин, випадків. Їхні розповіді фрагментарні, однак емоційно насичені, спрямовані більше на наслідки Голодомору, з проекцією на роки війни та післявоєнний період. Третя категорія оповідачів – це ті, які самі не пережили голод, але знають про нього з розповідей своїх рідних [...]. Їхні спогади – це родинна пам'ять, вони хоч і не виходять за межі свого роду, та все ж є свідками і обвинувачами того режиму, який скалічив долі і душі, і особливість їхніх розповідей така, що вони завжди намагаються розібратись у тому, що сталося, з'ясувати для себе причини і наслідки трагедії» [1, с. 316–317]. Мій досвід експедиційної роботи дає підстави твердити, що такі ж типологічні характеристики властиві й іншим усноісторичним нарративам про визначальні події в житті народу.

Уніфікація презентації життєвого досвіду чітко простежується на матеріалі спогадів примусових переселенців операції «Вісла» і переселенців із зон затоплення водосховищами. Спільним у досліджуваних текстах є фактор примусовості переселення, а тому в оповідях закономірно виникає опис трагізму втрати. В обох випадках люди втрачали оселю, землю, руйнувалася сільська громада. Проте ціннісна піраміда втрати в оповідях різна. Інформанти завдяки епічній дистанції (термін С. Мишанича) [10, с. 114] від описуваних ними подій, виділяють для себе найважчу втрату. І ця найважча втрата в аналізованих історичних подіях різна. Так, найцінніше, що втрачали переселенці із зон затоплення – це дім і земля. А переселенців операції «Вісла» не просто позбавляли прадідівської землі й хати – їх намагалися сполонізувати. Феномен вирішальності найважчої втрати впливає не лише на структуру оповіді, мемуару чи меморату, а й на соціальні практики переселенців. Так, переселенці із зон затоплення розповідають про усталену й осмислену традицію ходити на берег водосховища й дивитися, визначати місце, де раніше стояла

їхня хата. Переселенці операції «Вісла» теж, щойно це стало можливим, прагнули побачити рідну землю, знайти місце, де колись стояла їхня хата [6; 8; 12, с. 281, 403, 506–507]. Дослідження концепту *земля* у спогадах примусово переселених осіб дає змогу виявити приховані аспекти прагматики оповіді, збагнути ідею нарративу. Ідеї – це спільні смислові субстрати різних культурних кодів культури, які вербалізовані в текстах, проте не названі прямо; наприклад, ідея незворотності, ідея незавершеності. В аналізованому випадку основна мета фрагментів зі словом *земля* – вербалізація ідеї несправедливості їхнього переселення. Оповідачі вживають номінації *наша земля, рідні землі, своя рідна земля* тощо, коли роздумують про свою долю, долю своїх односельців, висловлюють власну оцінку так званій операції «Вісла», коли їхні родини, цілі села були примусово вивезені з Холмщини, Лемківщини, Підляшшя та Надсяння. Несправедливість цієї насильної акції люди обґрунтовують тим, що це була їхня земля, хоч і держава виявилася ворожою, чужою. Вербалізація концепту *земля* у значенні «Батьківщина» має чітку функціональну ідейну спрямованість – засудження примусового переселення українців у 1947 році. Тобто вживання інваріантного ідіоматичного словосполучення *рідна земля* [12, с. 23, 26, 111, 310, 406, 545 та ін.] щоразу супроводжується осудом, наголосом на юридичній неправомірності, на кримінальності операції «Вісла».

Виявити приклади типізації, уніфікації усноісторичних нарративів фольклористові допомагають знання про традиційні світоглядні установки й уявлення носіїв традиції, типові способи номінації, механізми відбору тематики. Так, не випадково, що саме концепт *земля* стає стимулом для оповідачів наголосити на незаконності примусового переселення: розуміння ситуації зумовлено народними уявленнями про світоустрій і значення землі в ньому. Так, саме *земля* – це матеріал, з якого, за народними віруваннями, були створені люди. Цим традиційний світогляд прив'язує людину до місця, де вона народилася¹. Уявлення про землю як матір, про її святість («*Земля – свята матір*») посилюють трагізм ситуації вигнання, натякаючи на мотиви сирітства,

безпритульності, гіркої долі, скитання, туги.

Добра обізнаність фольклористів із народними віруваннями дає змогу виявити зміни в народному світогляді під впливом різних факторів. Так, аналіз текстових фрагментів із усних спогадів про перенесення кладовищ свідчить, що переселенці під тиском примусовості переселення, під тиском радянської атеїстичної пропаганди були змушені турбувати своїх померлих. Проте згодом на новому місці проживання й на нових могилах вони зробили все можливе, щоб їхні померлі знову спочивали у спокої і належній пошані.

Номінативні конструкції різних типів (лексеми, словосполучення, ідіоми, фразеологізми, описові сполуки), які функціонують у спогадах переселенців, а також їхніх сусідів, становлять переселенську лексику, яка репрезентує вербальний образ примусового переселення. Номінація у спогадах розкриває особливості бачення і «прочитання» пережитої події її учасниками, класифікує набутий досвід. Увага до номінації дає змогу встановити, що й наскільки в описуваній історії притягує увагу оповідачів. Ідеться про так звану номінативну щільність, коли для певних явищ характерна «густа» номінація, а для інших малочисленна. Причому лексична розробленість поняття прямо пропорційна його значущості: чим важливіше в культурному плані поняття, тим детальніше воно номіноване на різних лексичних рівнях. Так, спогади примусово переселених осіб із зон затоплення внаслідок будівництва ГЕС демонструють конфлікт

між радянською пропагандою про вихід із «темного болота» до «світлих домів» і переживаннями людей через втрату землі, громади, історії, через нагальну потребу руйнувати рідну домівку і без достатніх засобів будувати новий дім. Цей факт зумовлює існування двох типів назв – народні й офіційні. Народне й офіційне найменування способу переселення дуже чітко виявляє дві протилежні стратегії оцінювання події, формування її образу. Так, неофіційна номінація актуалізує семантику руйнації, знищення, втрати, вербалізує ідею руйнування і спільної поразки; водночас у творенні офіційних номінативів використано лексеми із нейтральною семантикою чи навіть із позитивною семантикою на позначення майбутніх змін.

Спостереження й висновки фольклористів у царині усної історії важливі для істориків, соціологів, лінгвістів, політологів, демографів, оскільки саме дослідники усного народного слова виявляють способи й механізми номінації, підбору тем, стратегії самопрезентації, а також узагальнені, фольклоризовані фрагменти. Усе це показує сприйняття і тлумачення оповідачами свого минулого, осмислення свого досвіду, досвіду своєї громади, свого краю.

Примітка

¹ Про важливість землі промовисто свідчить значна кількість фразеологізмів в українській мові із цим словом.

Джерела та література

1. Іваннікова Л. Голодомор ус. Губча Хмельницької області: причини, наслідки, історична пам'ять. *Подвижник: ювілейний науковий збірник на пошану д-ра філолог. наук, проф. М. Дмитренка* / упоряд. Ю. М. Шутенко. Київ, 2015. С. 316–327.

2. Іваннікова Л. Фольклоризація усної історії як механізм збереження історичної пам'яті народу. *Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування: колективна монографія* / за ред. М. Дмитренка. Київ, 2014. С. 58–68.

3. Іваннікова Л. В. «Устное повествование» М. А. Коржа як факт історії української фольклористики. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*. 2014. № 1. С. 36–45.

4. Кирчів Р. XX ст. в українському фольклорі. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2010. 536 с.

5. Кісь О. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти / наук. ред. С. Павлюк. НАН України. Інститут народознавства. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2017. 288 с.

6. Коваль-Фучило І. Концепт дому в оповідях про примусове переселення. *Lemkowie, Wojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Т. VI. Redakcja naukowa Bohdan Halczak, Roman Drozd, Stefan Dudra, Olena Kozakevych, Oksana Kuzmenko, Paul J. Best, Michał Smigel'. Słupsk, 2016. С. 147–158.
7. Коваль-Фучило І. Сучасні комеморативні практики переселенців із затоплених сіл (Київська, Хмельницька, Чернігівська обл.). *Сіверянський літопис*. 2021. № 2 (158). С. 123–133.
8. Кузьменко О. Семантика просторових образів в українському фольклорі ХХ ст. (концепт «Втрачений дім»). *Българська україністика*. 2016. Брой 6. С. 72–80.
9. Білий В. В., Левченко М. Оповідання селян за часи громадянської війни на Україні. *Етнографічний вісник*. 1926. Кн. 2. С. 68–77.
10. Мишанич С. Усні народні оповідання. Київ, 1986.
11. Повстанська боротьба у розповідях учасників та очевидців. Яворівщина / записав та упоряд. Є. Луцько; технічні упоряд. П. Луцько та Л. Дуда. Т. 3 : Бунів, Іваники, Калинівка, Поруденко, Наконечне. Львів ; Дрогобич : Коло, 2021.
12. Памятна книга 1947 року / упоряд. Б. Гук. Варшава, 1997.
13. Пушкарева Н. Устная история: гендерный аспект. *У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод і джерело. Збірник наукових статей* / за ред. Г. Грінченко. Н. Ханенко-Фрізен. Харків, 2010. С. 39–49.
14. Томсон А. Чотири зміни парадигми в усній історії. *Схід – Захід : Історико-культурологічний збірник*. Вип. 11–12. Усна історія в соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень / за редакції Володимира Кравченка та Гелінади Грінченко. Харків : НТМТ, 2008. С. 7–25.
15. Яворівщина у повстанській боротьбі: розповіді учасників та очевидців / записав і упоряд. Є. Луцько. Т. 1 : Наконечне Перше. Наконечне Друге. Львів : Літопис, 2005; Т. 2: Яворів. Львів : Літопис, 2015.

References

1. IVANNIKOVA, Liudmyla. Holodomor in the Village of Hubcha in Khmelnytskyi Region: Causes, Consequences, Historical Memory. In: Yuliya SHUTENKO, compiler. *Devotee: Jubilee Scientific Collection to Honour a Doctor of Philology, a Professor Mykola Dmytrenko*. Kyiv: Steel, 2015, pp. 316–327 [in Ukrainian].
2. IVANNIKOVA, Liudmyla. Folklorization of Oral History as a Mechanism for the Preservation of the Historical Memory of Nation. In: Mykola DMYTRENKO, ed. *Ukrainian Folklore: Research Methodology, Dynamics of Functioning: Collective Monograph*. Kyiv, 2014, pp. 58–68 [in Ukrainian].
3. IVANNIKOVA, Liudmyla. «Oral Narration» by M. L. Korzh as a Fact of the History of Ukrainian Folkloristics. In: Petro BILOUSENKO, ed.-in-chief. *Bulletin of the Zaporizhzhia National University: A Collection of Scientific Papers. Philological Sciences*, 2014, no. 1, pp. 36–45 [in Ukrainian].
4. KYRCHIV, Roman. *The Twentieth Century in Ukrainian Folklore*. Lviv: NAS of Ukraine Institute of Ethnology, 2010, 536 pp. [in Ukrainian].
5. KIS, Oksana. *Ukrainian Women in the GULAG: to Survive Means to Win*. Stepan PAVLIUK, scientific editor. NAS of Ukraine. Institute of Ethnology. Lviv: Institute of Ethnology, 2017, 288 pp. [in Ukrainian].
6. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. The Concept of *Home* in the Stories on Forced Resettlement. In: Bohdan HALCZAK, Roman DROZD, Stefan DUDRA, et al., scientific editors. *Lemkos, Boykos, Carpatho-Rusyns: History, Contemporaneity, Material and Spiritual Cultures*. Słupsk, 2016, vol. 6, pp. 147–158 [in Ukrainian].
7. KOVAL-FUCHYLO, Iryna. Modern Commemorative Practices of the Resettlers from Flooded Villages (Kyiv, Khmelnytskyi, Chernihiv Regions). In: Svitlana SHUMILO, acting ed.-in-chief. *Siverian Chronicle: A Scientific Journal*, 2021, no. 2 (158), pp. 123–133 [in Ukrainian].
8. KUZMENKO, Oksana. Semantics of Spatial Images in Ukrainian Folklore of the 20th Century. (The Concept of «Lost Home»). In: Rayna KAMBEROVA, ed.-in-chief, *Bulgarian Ukrainian Studies*. Sofia, 2016, iss. 6, pp. 72–80 [in Ukrainian].
9. BILYI, Volodymyr, Mykola LEVCHENKO. *Peasants' Narrations on the Civil War Times in Ukraine*. In: Andriy LOBODA, ed.-in-chief. *Ethnographic Bulletin*. Kyiv, 1926, book 2, pp. 68–77 [in Ukrainian].
10. MYSHANYCH, Stepan. *Oral Folk Tales*. Kyiv, 1986 [in Ukrainian].

11. LUNIO, Yevhen, compiler. *Insurgent Struggle in the Stories of Participants and Eyewitnesses. Yavoriv Raion*. Recorded by Yevhen LUNIO, technical compilers Petro LUNIO and Lesia DUDA Vol. 3: *Buniv, Ivanyky, Kalynivka, Porudenko, Nakonechne*. Lviv; Drohobych: Circle, 2021 [in Ukrainian].
12. HUK, Bohdan, compiler. *Commemorative Book of 1947*. Warsaw, 1997 [in Ukrainian].
13. PUSHKAREVA, Nataliya. Oral History: Gender Aspect. In: Helinada HRINCHENKO, Natalia KHANENKO-FRIESEN, eds. *In Search of One's Own Voice: Oral History as a Theory, Method and Source*. Collected Scientific Papers. Kharkiv, 2010, pp. 39–49 [in Russian].
14. THOMSON, Alistair. Four Paradigm Transformations in Oral History. In: Volodymyr KRAVCHENKO, Helinada HRINCHENKO, eds. *East – West: A Historical and Culturological Collection*. Issue 11–12. Oral History in Social Studies and Humanities: Theory and Practice of Researches. Kharkiv: PLC “NTMT”, 2008, pp. 7–25 [in Ukrainian].
15. LUNIO, Yevhen, compiler. *Yavoriv Raion in the Insurgent Struggle: Stories of Participants and Eyewitnesses*. Recorded by Yevhen LUNIO. Vol. 1: *Nakonechne Pershe. Nakonechne Druhe*. Lviv: Chronicle, 2005; Vol. 2: *Yavoriv*. Lviv, 2015 [in Ukrainian].

Надійшла / Received 09.07.2021

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 03.11.2021